
*К.С.Дмитренко,
аспірантка Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України*

«ЖИТТЄСВІТ» І «СИСТЕМА» В ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕВРИСТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ

Друга половина ХХ століття була позначена бурхливим формуванням нових соціально-філософських течій і парадигм. Ще напередодні Другої світової війни відбувалися дискусії між соціальною феноменологією та системною теорією суспільства [10]. Та, які б закиди не робили один одному опоненти за тих часів, нині, враховуючи подальший розвиток згаданих метаконцепцій, можна говорити про те, що надалі кожна з цих теорій розвивалася за власною траєкторією. Про це свідчать як різноманіття тематик, які охоплюють сучасні соціально-феноменологічні дослідження [7], так і напрацювання в рамках системної парадигми [11, 12, 13].

Задля осмислення процесу розвитку сучасної соціальної науки варто звернутися, насамперед, до концепції наукового розвитку, представлена в працях Імре Лакатоса. Згідно з нею, для витонченого фальсифікаціоніста теорія є науковою, «лише якщо вона має потверджений надлишковий емпіричний зміст перед своїми попередниками (або конкурентами), тобто лише якщо вона спричинює відкриття нових фактів» [5, 116]. В основі цієї методології – модель науково-дослідної програми, яка, своєю чергою, складається з «жорсткого осердя», що не передбачає застосування *modus tollens* (негативна евристика) і «захисного поясу» допоміжних гіпотез, на який покладено тягар тестів та експериментів і, відповідно, коригувань. На її основі можна сформулювати ідею «соціально-філософської концептуальної моделі», яка могла би адекватно відобразити ідею наукового прогресу за умови множинності науково-методологічних підходів і швидкісних змін у пізньому капіталістичному суспільстві.

Наш подальший розгляд буде зосереджено на докладному аналізі соціально-феноменологічної та системної соціально-філософських концептуальних моделей. Порівняльний аналіз евристичного потенціалу їхніх засадничих понять передбачає можливість їх застосування

до емпіричного базису, яким у даному разі виступатимуть аналітико-емпіричні тези про розвиток глобального суспільства, а також глобального суспільства ризику, що їх сформулював Ульріх Бек, – один з найбільш прогресивних дослідників пізньокапіталістичного суспільства [1, 2].

З погляду системної теорії, світове суспільство слід розглядати як цілісність, в основі якої – комунікація та доступність до комунікації. Саме в цьому полягає її перевага в застосуванні до пояснення формування світового суспільства порівняно з іншими методологічними підходами. «[...] Лише світове суспільство як єдина система, яка є операційно закритою на основі комунікації, є можливим кандидатом для того, щоб називатися соціальною системою» [12, 3].

Водночас виникає проблема пояснення відмінностей у світовому суспільстві. Рудольф Штіхвег у своїй теоретичній моделі зосереджується на двох важливих чинниках – структурних інноваціях і процесуальних механізмах. Так, інновації забезпечують формування інституційних структур, які є визначальними для світового суспільства. До них належить функціональна диференціація, організації світового суспільства й новітні комунікативні технології.

Процеси, які відбуваються в світовому суспільстві, базуються на певних механізмах, котрі також можна описати з погляду системної теорії. Одним із цих механізмів є глобальна дифузія інституційних зразків, передумовою якої є частота та інтенсивність взаємних спостережень у системі модерного суспільства [12, 12]. Такий механізм світового суспільства, як глобальна взаємопов'язаність, засвідчує можливість участі індивідуумів у мережевих зв'язках.

Отже, у теоретичній моделі Штіхвега світове суспільство як емпіричне явище чи не найбільше відповідає системному підходу і, відповідно, розумінню суспільства як системи, що ґрунтується на комунікації. При цьому дослідник намагається розвинути теоретичний апарат класичної системної соціальної теорії таким чином, щоб пояснити явища диференційованості та гетерогенності світового суспільства. Відповідно, постає питання про те, чи можуть бути достатньо обґрунтованими названі структурні інновації та механізми, що забезпечують глобалізаційні суспільні процеси, з огляду на засади системної теорії Нікласа Лумана, на яку спирається у своїх працях Штіхвег.

Загалом цілком логічним здається звернення дослідника саме до теорії соціальних систем, покликаної розв'язати проблему співвідношення цілого та частини у соціальній теорії. Задля розв'язання цієї проблеми в системній теорії Луман запроваджує поняттєву відмінність системи і середовища: «Те, що малося на увазі під розрізненням між цілим та істиною, переформулюється як теорія системної диференціації і відтак вбудовується в нову парадигму. Системна диференціація є не чим іншим, як повторенням відмінності системи і середовища всередині систем» [6, 22].

Одне з головних питань теорії соціальних систем полягає в з'ясуванні співвідношення між комунікацією та дією. На нього Луман намагається відповісти переосмисленням поняття «комунікація» в межах системної теорії.

Зазвичай комунікацію намагаються визначити через метафору «передача»: відбувається передання повідомлень або інформації від відправника до отримувача. Це традиційне розуміння комунікації містить низку недоліків, на яких Луман будує свою критику.

На його думку, метафора комунікації як передачі інформації імплікує забагато онтології. Та теорія соціальних систем вимагає радикального перегляду цієї традиційної термінології. Комунікацію слід розглядати, як процес, що відбувається згідно з критеріями сенсу та селективності: «[...] комунікація завжди є селективною подією. Сенс не залишає жодного іншого вибору, окрім того, щоб обирати. Комунікація вихоплює дещо з колись актуального горизонту послань, який вона конституює тільки сама, а інше залишає осторонь» [6, 194].

Виклад і аналіз засадничих понять системної теорії Лумана, таких як «система – середовище» та «дія і комунікація», дозволяє оцінити обґрунтованість покладання на ці засновки в концепції Штіхвега. Нагадаємо, дослідник має на меті пояснити за допомогою системної теорії такі явища світового суспільства, як формування нового типу організацій, суспільну диференціацію й утворення нових соціальних практик. Втім, на нашу думку, класична системна теорія не є достатньою для обґрунтування структурних інновацій і механізмів глобалізації, про які говорить Штіхвег.

Системна соціальна теорія спрямована, насамперед, на подолання хибної дихотомії цілого і частин у соціальній теорії. Саме з цією метою запроваджується таке концептуальне розрізнення, як

«відмінність між системою і середовищем». Але внаслідок докладнішого розгляду виявляється, що те, що позначається як відмінність, насправді є концептуалізованим як редукція середовища на користь системи. Так, Луман зазначає, що «диференціація систем може здійснюватися лише завдяки самореференції [...]» [6, 25]. Фактично системна соціальна теорія запозичує поняття рефлексійності з трансцендентальної філософії суб'єкта, але покладає її цілком і повністю на поняття системи, тоді як «середовище» відіграє підпорядковану роль.

Подібний дуалізм спостерігається і у витлумаченні Луманом понять «комунікація» та «дія». Відмова від теорії передачі у витлумаченні комунікативного процесу призводить до того, що комунікація розуміється як цілісний самореферентний процес, який виключає втручання суб'єкта. При цьому дія втрачає свою самостійність, набуваючи значення «редукції комунікації».

Звідси можна висновити, що системна теорія в поясненні соціальних явищ припускається двох помилок. Перша полягає в «технізації» та «об'єктивуванні» соціальних понять, а це спричинює повне усунення суб'єктивного фактору від пояснення соціальних процесів. Друга – в «редуктивності» в поясненні соціальних процесів і явищ, що проявляється у покладанні значущості на поняття «самореферентні системи» та «комунікації» і необґрунтованому применшенні таких понять, як «соціальний світ» і «соціальна дія».

Глобальне суспільство ризику характеризується низкою викликів, які, своєю чергою, вимагають нових відповідей також і з боку соціальної філософії та теорії. Свій методологічний підхід У.Бек називає аналітико-емпіричним, формулюючи теоретичні узагальнення на основі емпіричних соціологічних досліджень. Ми спинимося на теоремах, котрі характеризують такі виклики. Це: (1) теорема ризиків (включаючи поняття ризику, види ризиків і можливості їх подолання); (2) індивідуалізація та її вплив на механізми суспільної інтеграції; (3) космополітизація як метанастанова щодо Іншого в сучасному глобальному суспільстві.

Ризик є тією провідною макрокатегорією, яка відрізняє суспільство першого, або індустріального, модерну від суспільства другого, або рефлексійного, модерну. Головною проблемою індустріального суспільства, яке поставало за Нового часу, є проблема розподілу суспільних благ. Проте з часом цей стан речей зазнав

значної зміни – розвиток продуктивних сил, науки і технологій призвів до того, що виробництво ризиків стало значно перевищувати виробництво матеріальних цінностей.

Тож головною проблемою суспільства другого модерну є саме розподіл ризиків, що дозволяє називати його «суспільством ризику»: «Як у процесі прогресуючої модернізації можна запобігти ризикам і небезпекам, котрі систематично при цьому виробляються [...]?» [1, 25].

Як наслідок суспільство постає перед викликом ефективного ухвалення колективних рішень задля відвернення небезпек, а це означає трансформацію у сфері, насамперед, політичної структури суспільства. Зрештою, суспільство ризику передбачає реорганізацію політичних інституцій – держави і громадянського суспільства, а це, своєю чергою, впливає на такі царини, як приватне підприємництво і культура.

Суперечності суспільства другого модерну неможливо досягнути без урахування явищ індивідуалізації, які пронизують всі моменти сучасного соціального життя. Це проявляється здебільшого у процесах, які вже давно можна безпосередньо спостерігати у повсякденності. Такі суспільні явища, як ринок праці, кар'єра, зрівняння в ролях чоловіка і жінки, а також мобільність, без яких неможливо уявити собі життя соціальних дієвців, свідчать про те, наскільки глибокою і системною є індивідуалізація в суспільстві ризику, а також вимагають розкриття специфіки цих процесів на даному етапі розвитку людства.

Остання теорема суспільства ризику, яка буде розглянута в цьому розділі, пов'язана з поняттям космополітизму. В рамках дискусій про сучасне пізньокапіталістичне суспільство космополітизм конкурує з такими термінами, як «націоналізм», «універсалізм» і «мультикультуралізм» [2].

Космополітизацію в сучасному суспільстві слід розуміти, насамперед, як процес, який, хоч і відбувається спонтанно і поза волю окремих соціальних суб'єктів, але все ж таки вимагає від дієвців глибокого осмислення і відповідної переорієнтації звичних стереотипів соціальної поведінки. Такі мікроявища повсякденного життя як зустріч з представниками різних національностей і культур, вживання в їжу екзотичних страв і напоїв, службове відрядження за кордон, участь у неортодоксальній релігійній церемонії, – усе це свідчить про певні зміни макрорівня, які можуть суттєво

впливати на конституювання соціального світу.

Глобальне суспільство ризику, описане У.Беком, ставить дослідників перед викликом формулювання передумов можливості соціального світу, які могли би сприяти відверненню загроз, а також врахуванню таких тенденцій, як індивідуалізація та космополітизація, що додають складності і незвичності у порозумінні з іншим, а, отже, у збереженні стійкості соціальних стосунків. Подамо оновлену соціально-феноменологічну модель глобалізації суспільства, яка могла би скласти якісну альтернативу концептуальним розробкам у системній моделі.

Концепція, яку тут хотілося би розгорнути, має назву «розширений життесвіт». По-перше, вона дозволяє систематизувати і структурувати умови можливості конституювання соціального світу, які можна раціонально реконструювати у трансцендентальній філософії Едмунда Гуссерля і феноменології природної настанови Альфреда Шюца¹. По-друге, у понятті «розширений життесвіт» також враховано прагматичну течію в соціальній феноменології, представлену у працях пізнього Альфреда Шюца і Томаса Лукмана. Ця «конструктивна» методологія розглядає суспільство, як певні структури знання, дозволяючи виробити конкретні інструменти соціальної поведінки з метою їх застосування в мінливому суспільстві ризику.

Фундаментальним поняттям для розуміння конституювання соціальних стосунків є «сенси» – це положення було успадковане від трансцендентальної феноменології Гуссерля у феноменології природної настанови Альфреда Шюца. «Реальність і світ тут є саме назвами для певних значущих сенсовних єдностей, а саме єдностей «сенсу», взаємозв'язків абсолютної, чистої свідомості, які саме за своєю сутністю є сенсонадавальними і потверджують значущість сенсу саме у цей, а не інший спосіб» [4, 106].

Поняття «соціальної дії» розглядається в соціальній феноменології як один із шарів соціального досвіду, засадничим для розуміння якого є часоусвідомлення. Саме тому поняття «сенсовної дії» дістає своє визначення у зв'язку з такими поняттями, як «рефлексія», «протенція», «фантазія». «Рефлексійний погляд, що звертається до

¹ Докладніше про спадкоємність між трансцендентальною феноменологією Едмунда Гуссерля та феноменологією природної настанови Альфреда Шюца див. мою статтю [3].

здійснювального, накресленого переживання і виокремлює його від усіх інших переживань у тривалості як чітко розрізняване, конститує це переживання як сенсовне» [8, 74].

Порозуміння у соціальному світі є можливим через послідовну і адекватну інтерпретацію сенсовних структур досвіду, таких як свідомість, діяльність, тілесність і мовність. Цю умову можливості порозуміння в соціальному світі Шюц називає «одночасовістю» [8, 181].

Якщо конститутивна феноменологія визначає умови можливості порозуміння в соціальному світі, то конструктивістська методологія розглядає соціальну реальність як сукупність певних практик, що ґрунтуються на знанні, яке підлягає засвоєнню з боку соціальних дієвців. З цього погляду, життєсвіт є цариною нашої діяльності, на яку ми можемо впливати і яка може змінюватися під впливом наших соціальних дій. «Можна говорити про те, що наша природна настанова у світі повсякденного життя повсюдно визначається *прагматичним мотивом*» [9, 25].

Засадничим у конструктивній феноменології є поняття запасу знання, який суб'єкт здобуває внаслідок соціалізації і який має певну сенсовну структуру. Він характеризується конкретними часово-просторовими рамками нашого існування в соціумі, а також особливостями культури і суспільства, в якому ми живемо.

Розвиток сучасного глобального суспільства уможливлений, насамперед, сучасними медіа, тобто різноманітними комунікаціями, які дозволяють індивідам взаємодіяти з безліччю різних культурних і соціальних практик, відповідно – змінювати власний соціальний світ і створювати нові соціальні середовища. Концепція «розширеного життєсвіту», запропонована в цій статті, має на меті прояснити роль медіазасобів у конституюванні соціального світу з погляду соціальної феноменології.

Сфери медіа можна концептуалізувати як одне з нашарувань життєсвіту, яке суттєво впливає на умови порозуміння між соціальними дієвцями. Якщо проаналізувати вплив медіа на соціальний досвід, то можна помітити його суттєву трансформацію. Вона полягає в значному редукуванні таких сенсовних структур соціального досвіду, як свідомість і тілесність.

Але медіа слід розглянути і з позиції конструктивної методології. У даному разі їх можна розуміти як продовження впливової соціальної дії, спрямованої на набуття нового запасу знання в суспільстві.

З практичного боку, медіазасоби є інструментами, які дають нам змогу самостійно трансформувати свої навички і знання, причому за вельми короткий час, порівняно з інституційними методиками навчання та набуття кваліфікації в традиційному суспільстві.

Отже, соціально-феноменологічний підхід у застосуванні до глобалізованого суспільства дозволяє концептуалізувати медіа як суттєву умову конституювання життєсвіту та інструмент конструювання соціальних стосунків. Концепція «розширеного життєсвіту», що розвивається під впливом медіа, передбачає суттєву редукцію сенсовних структур соціального досвіду, таких, як свідомість і тілесність. А це має значно збільшити ризики непорозуміння в соціальному світі. Конструктивна методологія допомагає тематизувати медіа як розширення впливової соціальної дії, котрі можуть бути використані, зокрема, для трансформації наявного запасу знання з метою розв'язання тих чи інших соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Beck U.* Risikogesellschaft : auf dem Weg in eine andere Moderne. – F. am Main : Suhrkamp, 1986. – 391 s.
2. *Beck U.* The Cosmopolitan Vision. – Cambridge : Polity Press, 2006. – 201 p.
3. *Dmytrenko K.* Nachfolge der transzendentalen und mundanen Phänomenologie als Voraussetzung empirisch phänomenologischer Forschung // Schutzhian Research, A Yearbook of Worldly Phenomenology and Qualitative Social Science. – 2013. – Vol. V (2013). – S. 49–64.
4. *Husserl E.* Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie : Erstes Buch : Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie // Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung / hrsg. v. E.Husserl. – Halle : Verlag von Max Niemeyer, 1913. – Erster Band, Teil I. – 323 s. – Online-Ausg.: Freiburg i. Br.: Univ.-Bibliothek, 2009. – http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/5973/pdf/Husserl_Ideen_zu_einer_reinen_Phaenomenologie_1.pdf.
5. *Lakatos I.* Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes // Criticism and the Growth of Knowledge : Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science. – Cambridge : Cambridge University Press, 1970. – P. 91–197.
6. *Luhmann N.* Soziale Systeme : Grundriss einer allgemeinen Theorie. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1994. – 676 p.
7. Phänomenologie und Soziologie heute: theoretische Positionen, aktuelle

- Problemfelder und empirische Umsetzungen / [hrsg. v. J.Raab, M.Pfadenhauer, P.Stegmaier u. a.]. – Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2008. – 415 S.
8. Schütz A. Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie. – Wien : Springer Verlag, 1960. – 290 S.
 9. Schütz A., Luckmann Th. Strukturen der Lebenswelt / [hrsg. v. H.Maus, F.Fürstenberg, F.Benseler]. – Neuwied, Darmstadt : Hermann Luchterhand Verlag GmbH, 1975. – 333 S.
 10. Schütz A., Parsons T. Zur Theorie sozialen Handelns. Ein Briefwechsel / [hrsg., eingel. v. Walter M. Sprondel]. – Frankfurt a. M. : Suhrkamp, 1977. – 145 S.
 11. Stichweh R. Die Weltgesellschaft – Strukturen eines globalen Gesellschaftssystems jenseits der Regionalkulturen der Welt [Електронний ресурс] // Working Papers. Institut für Weltgesellschaft. – 2001. – Режим доступу до статті: [http://www.uni-bielefeld.de/\(de\)/soz/iw/pdf/stichweh_3.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/(de)/soz/iw/pdf/stichweh_3.pdf).
 12. Stichweh R. On the Genesis of World Society: Innovations and Mechanisms [Електронний ресурс] // Distinktion tidsskrift for samfundsteori (Arhus, Dk.). – 2000. – 1. – P.27–38. – Режим доступу до статті: <http://www.unilu.ch/files/26stworldsoc.pdf>.
 13. Stichweh R. Setzt «die Weltgesellschaft» auf «Weltkommunikation»? [Електронний ресурс] // Working Papers. Institut für Weltgesellschaft. – 2004. – 09. – Режим доступу до статті: [http://www.uni-bielefeld.de/\(de\)/soz/iw/pdf/weltkommunikation.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/(de)/soz/iw/pdf/weltkommunikation.pdf).

Дмитренко К.С. «Життєсвіт» і «система» в процесі глобалізації суспільства: порівняльний аналіз евристичного застосування концепцій.

Поле сучасної соціальної науки являє собою сукупність певних соціально-філософських концептуальних моделей, які конкурують одна з одною за більш адекватне пояснення емпіричних соціальних процесів. Авторка досліджує системну модель суспільства та застосування відповідних теоретичних концепцій, доводячи їх недостатність для пояснення явища глобального суспільства. Натомість представлено соціально-феноменологічну модель суспільства як якісну альтернативу системній моделі, викладено засновки відповідної концепції «розширеного життєсвіту».

Ключові слова: Альфред Шюц, глобальне суспільство, життєсвіт, Ніклас Луман, система, суспільство ризику, Ульріх Бек.

Дмитренко К.С. «Жизненный мир» и «система» в процессе глобализации общества: сравнительный анализ эвристического применения концепций.

Поле современной социальной науки представляет собой совокупность определенных социально-философских концептуальных моделей, которые конкурируют друг с другом за более адекватное объяснение

эмпирических социальных процессов. Автор исследует системную модель общества и применение соответствующих теоретических концепций, доказывая их недостаточность для объяснения явления глобального общества. Взамен представлена социально-феноменологическая модель общества как качественная альтернатива системной модели, изложены основоположения соответствующей концепции «расширенного жизненного мира».

Ключевые слова: Альфред Шюц, глобальное общество, жизненный мир, Никлас Луман, система, общество риска, Ульрих Бек.

Dmytrenko K. «Life-world» and «System» in the Process of the Society's Globalization: Comparative Analysis of the Heuristic Application of the Concepts.

The field of contemporary social science is represented by the set of the social-philosophical conceptual models, which compete with each other for the more adequate explanation of the empirical social processes. The author analyses the system model of society and application of the respective notions in order to prove their insufficiency for the explanation of the global society phenomenon. Instead of it there are represented the social-phenomenological model of society as a qualitative alternative to the system model and conceptual foundations of the respective notion of the «extended life-world».

Key words: Alfred Schutz, global society, life-world, Niklas Luhmann, risk society, Ulrich Beck.